
PANNON

ENCIKLOPÉDIA

Magyar nyelv és irodalom

Janus Pannonius

A magyar irodalom első egyéni költője, az irodalmi műveltségen alapuló magyar világi költészet megteremtője Janus Pannonius (1434-1472). Kora irodalmának nyelvi normája szerint, latinul verselt, és humanista költő volt. Nemzetközileg a humanizmus (itáliai indíttatású, középkor végi nyelv- és kultúramegújító mozgalom) korai és jeles képviselőjeként tartják számon.

Janus Pannonius feltételezett képmása

Vele jelent meg először „a barbár” Pannonia (Hungaria humanista szinonimája) kulturális öntudata. Sírversében ő maga fogalmazta meg, hogy ki volt: „...Janus, kivel ősi Dunánkhöz először Jöttek a szent Helikon zöldkoszorus szüzei” (ford. Kálnoky László).

Itáliai tanulóévei: az epigramma virtuóza

Eredeti neve csak latinul, Johannes de Chesmicze formában maradt ránk, ennek nemzeti nyelvű változatait – Csezmiczei János, Jan Česmički – a kései utókortól kapta. Kőrös megyei (Szlavónia) nemesi család gyermeke, apját korán elveszítette. Anyai nagybátyja, Vitéz János nevelte, 1447-ben Ferrarába, Guarino Veronese iskolájába küldte. A gyermek korán kitűnt éles eszével, nyelvérzékével és költői tehetséggel. Tizenhat évesen már Ferrara ünnepelt költője, híre Itália-szerte terjedni kezd. 1450 vége előtt Jánosról Janusra változtatta a nevét, mint írja, „Thalia unszolta” erre (*De immutatione sui nominis – Névváltoztatásáról*). Nem véletlenül említi akkori mű-

ző istenének nevével azonos – szimbolikus értékű. A névválasztásban benne rejlő öntudat már Janus korai verseiben megnyilatkozik. Az egyikben (*De eodem paulo aliter – Ugyanarról egy kicsit másként* – tudniillik Marcellus verseiről bravúros költői teljesítményére utalva, „Pannóniám első dicsőségé”-nek nevezi magát (Kurcz Ágnes fordításában: „Pannóniám disze vagyok legelől”). Őkori és humanista költőket utánozva jósolta neve és költészete halhatatlanságát, s maga gondoskodott róla – nemcsak költői nevével, de alkotásaival is –, hogy együtt emlegessék őt Pannóniával. *Pannónia dicsérete (Laus Pannoniae)* című epigrammájában így szól önmagáról és „nemes hazájáról”:

Régen az összes népnek Itália adta a könyvet,
most ott olvassák Pannóniám dalait!
Nem tagadom, hogy enyém e dicsőség,
ám e nemes hon
díszé a géniuszom, énvelem ő a
dicsőbb.

Ferrarában írt elégiákat és panegyricusokat (dicsőítő költeményeket) is szerzett. E műveit is megcsodálták olvasói, de hírét leginkább nagyszámú epigrammájának köszönhetette; ezek a mai ízlés szerint is kiválóak. Példaképe Martialis; utánozza őt, de verseng is vele. Szatirikus és dicséret epigrammáinak témáit az iskolaélet és környezete mindennapjaiból, a költészettel kapcsolatos élményeiből meríti. Megsemmisítő módon utasít vissza minden sértést, kritizálja költőtársait, gúnyolja az emberi ostobaság és jellemgyengeség megnyilvánulásait, de nem fukarkodik a dicsérettel, ha arra valaki érdemesnek mutatkozik. Egyedül az erényt, a tudást és az alkotótehetséget tiszteli.

Epigrammái közül főképp az erotikus tárgyúak népszerűek ma. Ezeket Ferrarában írta, ott vált gyermekből serdülővé. Tizenhat éves korában keletkezett verse (*De sua aetate – Életkoráról*) hiteles őszinteségével a serdülőkorról szóló tanulmány illusztrációja lehetne. Gyermeki ártatlansággal, dicselkedve írja le testi érettségét, érzéki vágyait, keresi az egyenrangú felnőtt szerepét, de erre még tipikusan kamasz megoldást talál:

„Hangom vastagodik, s ágyéka körül
kotorászik
Már a kamasz; vágytól duzzad a
vesszeje is.
Szívem lángba borul, ha csupán
ránézek a lányra,
Forró álmoktól lucskosodik
lepedőm.
Mondom, hagyj békét hát nekem,
házitanítóm,
Rád csak a gyenge pulyát bízta
a gondos atya.
Máshova üsd ezután, zord
iskolamester, az orrod!
Bakbúzó nevelő, dolgaimat ne
kutasd!
Pár hét, s elhagylak, gyermekruha,
gyermeki boglár;
Férfihoz illő szép tóga lesz
öltözetem.”
(Ford. Kálnoky László)

zsajaként Thaliát: Guarino azt tanította, hogy e műsának a vetés, palántálás a funkciója. A költészetben a könnyedebb műfajok tartoztak alá. A költő választott Janus neve – mely Róma első, két fejével korszakhatárt, kezdést jelölő, békét és új műveltséget ho-

Erotikus tartalmú szatirikus epigrammáinak háttérben – túl az irodalmi mintákon – a magas szellemiségű, érzékeny lelkű kamasz félelmei, a szexualitással és a női nemmel kapcsolatos ambivalens érzései állnak, melye-

nio Marcello velencei államférfiról szóló panegyricusát, és Guarinóról írt dicsőítő költeményén is dolgozik. Mindkettő megírásában személyiségének lényeges vonása, a hála – s természetesen a csodálat – vezérli.

Hunyadi Mátyás

ken ragyogó szellemességével és keresett durvasággal próbált felülkerekedni. Sokat gúnyolja környezete fajtalanjait, bujait és kéjenceit. Mindent a nevének nevez; sok műfordító viszolyog attól, hogy visszaadja egyes szavait. Környezete szókimondó lehetett, és ezt tanulta Janus egyes ókori költőktől is.

Gyengéd érzelmeinek, a női szépség iránti csodálatának ritkán ad hangot. Nem jellemző rá, de figyelemre méltó – kora latin humanista költészetében is – *Ágneshez* (*Ad Agnetem*) című verse. A kedves szemének megéneklése örök témája a szerelmi költészetnek, a későbbi reneszánsz költészetben elcsépett is válik. „Bókvers”-ében Janus elegáns megoldással az ég két legfényesebb bolygójához és állócsillagához hasonlítja hölgye szemét.

1454-ben „búcsút mond a múzsáknak” (*Valedicit Musis*) és Padovába megy jogot tanulni, ami a hazájában rá váró feladatokhoz szükséges. Padovában valóban kevés elégiája és epigrammája születik, önmagáról alig ír, viszont ott szerzi legterjedelmesebb költeményét, mecénásáról, Jacopo Anto-

Magyarországon: az elégia mestere

1458-ban, Mátyás trónra kerülése után jogi doktorátussal tér vissza Magyarországra, ahol fényes karrier várja: 1459-től haláláig pécsi püspök, a királyné főkancellárja (1460-1464), itáliai követ (1465), főkincstartó (1467-1469), szlavón bán (1469-1470). Itthon erőltetett befejezéssel lezárja addig sokat csiszolt *Guarinfo-panegyricusát*

(1469), melyben a nagy humanista nevelőnek és tudósnek állított emléket. Újabb panegyricust nem ír. Több költeménnyel királya politikáját szolgálja, háborús győzelmeket is megörökít. Kevesebb műve születik, mint Itáliában, de költészete gondolatosságában és líraiságában elmélyül, s új hangokkal egészül ki. Fő műfajává az elégia válik, melyben versszerző tehetsége a magaslatokba emelkedik.

Első magyarországi versét, a *Búcsú Váradtól* (*Abiens valere iubet sanctos reges Varadini*) című jogosan nevezik remekműnek. A hendecasyllabusokban (tizenegy szótagos időmértékes versforma) született, refrénes költemény egyszerre jeleníti meg a Budára hívott költő repeső izgalmát és a Váradtól való gyengéd búcsúzás nyugalmaát; a hó borította tájon gyorsan síkló lovas szánt és Várad maradandó értékeit, a költő egykori testi, szellemi, patrióta örömeinek forrásait (hévizek, könyvtár, Várad királysobrai). A még és már nincs időtlenségében egyetlen biztos fogódzó van, a transzcendens világ; ennek képviselője a Váradon kultikusan tisztelt Szent László, őhozza szól az utolsó búcsúszó, egyszerűsmind a jövőhöz segítséget kérő fohász.

Míg Itáliában inkább a csillogó szellemesség, a fergeteges humor jellemezte, Magyarországon előtérbe kerültek személyiségének más fontos vonásai: testi és lelki érzékenysége, melankóliára való hajlama. Panaszolja betegségeit, álmatlanságát s azt, hogy rémképek gyötrik; az édesanyja, Borbála halála miatt érzett fájdalom két hosszú elégia írására ihleti. 1464-ben, a hadjáratot vezető Mátyást kísérve megbetegszik. Tibullus mezében, vele versengve is, de saját érzéseit és élményeit verse öntve megrendítő költeményben (*De se aegrotante in castris – Mikor a táborban megbetegedett*) búcsúzik el az élettől. Felidézi az aranykori békét, elköszön szeretteitől, az élettől és a költészettől, s művébe belefoglalja maga fogalmazta – fent idézett – sirsorsát is. Itáliában örült a tapsnak – költeményeiben viszonzta is –, hazájában meg nem értettségről, alkotói magányáról panaszkodik. Önbizalma is megingog; beletörődő fájdalommal fogalmazza meg itáliai költőbarátjának a maga hátrányos helyzetét (*Ad Tribraichum poetam – Tribračóhoz, a költőhöz*):

„Szépen-szólni-tudást csak nektek
juttat a Múzsza,
külföld népe, mi: csak barbarusok
lehetünk.
(Ford. Áprily Lajos)

MÁTYÁS MEGVÁLASZTÁSA MAGYARORSZÁG KIRÁLYÁVÁ

Hogy Magyarország trónján megpillantja a holló

Mátyást, örvend, s így károg az ősi madár:

Én, akit atyjának lobogóin vittek a harcba,

Átadnám örömet már a helyem, s ha talán

Én lehetek Mátyás zászlója s címere éke,

Több lesz mindennél és becsebb ez a kegy.

1458

Leglíraibb, egyszersmind legfájdalmasabb hangú elégiája a *Lelkemhez* (*Ad animam suam*) című költemény, melynek megírásához neoplatonikus filozófiai ismereteit használta fel. A csillagvilágból érkezett, a bolygók jó hatásaival megáldott lélek ellentétként mutatja be testét; szenvedéseit itt panaszolja a legmegrendítőbben. Maga az emberi lét az, ami számára nem kívánatos többé:

Jobbá nem teheted, hagyj árva-magára e testet

S szállj ki belőle, suhanj, vissza a csillagokig.

S míg odafönn ezer éveken át tisztulni igyekszel,

Messze kerüld, ha bolyongsz, a feledés folyamát,

Bús feledékenység ne merítsen a hajdani gondba,

Rég levetett béklyót újra magadra ne végy.

És ha a mostoha végzet űz ide vissza a földre,

Csak nyomorult ember, csak ez az egy sohse légy.
Inkább méh, aki jószagu mézet gyűjthet a réten,

Hattyú légy, ki dalát zeneti néma tavon.

Tengeren, erdőkben rejtőzz, csak tudjad örökké:

Sziklából született hajdan az emberi test.

(Ford. Vas István)

Az egyik utolsó elégiájában (*De inundatione – Az árvíz*) a természet válik fenyegetővé; szorongása a természeti katasztrófától való félelem, rettegés formájában jelenik meg. A költemény nagy erejű, apokaliptikus képekben mutatja be a világot elnyelő árvizet, a teljes pusztulást, mely után Deucalion és Pyrrha köveiből – az emberi test alapanyagából – megszülethetik egy új világ.

Sorsát, költészetének kezdő- és végpontját egy epigrammjának (*De amyg-*

ITÁLIAI ÉS MAGYAR VÉLEMÉNYEK JANUSRÓL

„nemzettségét tekintve pannóniai, szokásaiban itáliai, tudása csodálni való, sőt bámulatra méltó”

(Guarino Veronese, 1453)

„kiválóságával akár egyedül is az egész Pannóniáról le tudja törölni a barbár nevet”

(Giovanni Battista Guarini, 1467)

„Drága és jeles tudós ember vala ez a Pannoni János, ki nek mása ő előtte nem volt Magyar országba, kiváltképpen az versek szörzésbe. Jeles deák és görög vala.”

(Heltai Gáspár, 1575)

dalo in Pannonia nata – Egy dunántúli mandulafáról) és egy elégiájának (*De arbore nimium foecunda* – A roskadozó gyümölcsfa) fa-allegóriájában fogalmazta meg. Az egyik a pannóniai mandulafa, mely túl korán virágzott ki a télben; a másik a túl sok érett gyümölcsöt hozó fa, mely saját termései súlyába pusztul bele.

Janus Pannonius 1471-ben nagybátyjával együtt a Mátyás ellen szervezett összeesküvés élére állt. Vitéz elfogatásának hírére elmenekült, egyik rokona birtokán, a Zágráb melletti Medvevárban halt meg. Költeményeit Mátyás király gyűjtette össze.

Utóélete

Janus Pannonius nemcsak Pannóniának – vagyis Magyarországnak és Szlavóniának – , hanem az egész közép-európai Duna-tájnak első híres humanista költője volt. A 16. század elején, amikor a nemzeti-nemzetiségi öntudat még ismeretlen fogalom volt, a németek is első humanista költőjüknek tartották.

Művei gyűjteményes kiadásának gondolatával csak Mátyás halála után kezdtek el komolyabban foglalkozni Magyarországon; 1512-től kezdve a 16. században kötetei sora látott napvilágot, s Európa-szerre nagyra becsülték (pl. Erasmus), olvasták. Az irodalmak nemzetivé válásával alakja kissé elhomályosult, de foglalkoztak vele, s 1784-ben összes művét is kiadták. A nacionalista mozgalmak megjelenése nem kedvezett népszerűségének, személyét nemzeti vetélkedésre is felhasználták. A 20. században a „latin világgosság”, a fasizmus és a barbárság elleni tiltakozás, a béke szimbólumává vált. Ekkor kezdődött magyar nyelvű reneszánsza. A Pécsen alakult *Janus Pannonius Társaság* (1931-től) vállalta magára leginkább kultusza ápolását, bevonva munkájába országos hírű költőket, írókat, tudósokat és műfordítókat is. Halálának 500. évfordulóján, egyetlen színvonalon és tartalmi hűséggel, az összes verse megjelent magyarul. Válogatott verseit több európai nyelvre lefordították. Pécsen fiktív szobrot állítottak a költőnek, mert – bár barátja, Galeotto Marzio társaságában Mantegna megörökítette, hiteles képmása nem maradt ránk.

Pajorin Klára

Zsámboki János
gyűjteményes kiadása

